EENIGE MEDEDEELINGEN

OMTRENT

BANJOEWANGIE,

getrokken uit het verslag van het gewestelijk bestuur.

Het schoone en vruchtbare gewest Banjoewangie, gevormd uit het uiterst oostelijk gedeelte van het eiland Java, is daarvan aan de landzijde als het ware afgescheiden door bergketenen en wildernissen en heeft daarom geene andere gemeenschap met andere plaatsen dan van de hoofdplaats over zee en aan de noordzijde langs een slechten en voor rijtuigen ongeschikten weg, gaande over eene lengte van 15 palen door het zoogenaamde bosch van Soembewaroe.

Toen in vroegere jaren de zee nog onveilig werd gemaakt door zeeroovers, die onder anderen nog ten tijde van het Engelsch tusschenbestuur een aanval op het fort te Banjoewangie hebben gedaan, werd van laatst bedoelden weg nog al gebruik gemaakt voor den inlandschen handel; maar in den laatsten tijd wordt hij alleen begaan door enkele reizigers, die zich over land van en naar Banjoewangie wenschen te begeven.

De landaard zoowel als de taal der inlandsche bevolking, bestaande uit ongeveer 43,000 zielen, is de Javasche, beide welke nog niet door de Madoeresche zijn verdrongen of daarmede ineengesmolten, zoo als het geval is in de naburige residentien Bezoeki en Probolingo, als hebbende zich hier nog maar weinige Madoerezen gevestigd, die meer in den handel en in de vischvangst dan in den landbouw hun bestaan zoeken.

Volgens de geschiedschrijvers is het nu ongeveer eene eeuw geleden, dat het destijds hier bloeijende Hindoesche rijk van Blambangan, waarvan nog, hoewel zeer geschondene, monumenten bestaan, door de voormalige Oost-Indische Compagnie werd ten onder gebragt, waarbij het grootste gedeelte der toenmalige talrijke

bevolking omkwam of naar Bali, dan wel om de Zuid naar Poeger vlugtte.

Sedert dien tijd kwam het land onder het Europeesch gezag en degenen, die van de bevolking waren overgebleven, hebben langzamerhand den Islam aangenomen.

De tegenwoordige bevolking mag dus als een nieuw geslacht worden aangemerkt.

De dessa's zijn hier anders aangelegd dan op het overige Java: daar bestaan zij uit aan elkander grenzende, met vruchtboomen en andere inlandsche gewassen beplante woonerven, die individueel bezeten worden en behoorlijk door heggen en paggers van elkander zijn gescheiden; maar hier staan de woonhuizen en padieschuren op een algemeen groot erf, digt bij elkander en onregelmatig, zonder eenige zigtbare afbakening van erfjes, zoodat men langs de tusschen de huizen gelatene, veelal boomlooze ruimte in alle rigtingen vrij door de dessa kan gaan.

Nogtans schijnt ieder huisbezitter zeker regt van nederzetting te hebben op het plekje grond, dat zijn huis draagt en omgeeft, zoodat geen ander hem daarvan kan doen verhuizen of, zoo er plaats is, tusschen de bestaande huizen zou mogen bouwen zonder toestemming der buren.

Afzonderlijke, behoorlijk door paggers afgebakende erven worden zeldzaam in de dessa's aangetroffen en dan alleen bewoond door hoofden, daaronder begrepen dessahoofden. Evenwel zijn er ook hoofden, die hun huis op het algemeene erf tusschen de woningen der dessa-ingezetenen hebben staan.

De geheele aldus ingerigte dessa is veelal omgeven door een pagger.

De oude Regent van Banjoewangie wist omtrent den oorsprong van deze wijze van aanleg der dessa's, die zoo geheel verschilt van hetgeen men elders op Java aantreft, niet anders mede te deelen, dan dat de terreinen, waarop thans de dessa's en kampongs staan, aanvankelijk ontginning in de bosschen zijn geweest van enkele personen, die dezelve met klapper en vruchtboomen beplantten en daar verblijf hielden; dat echter hunne afstammelingen, uit zucht om bij elkander te blijven en onderling hulp te kunnen verleenen, allen op die ontgonnen plek zijn blijven wonen, waarbij het plantsoen langzamerhand moest plaats maken voor huizen, waaraan al meer en meer behoefte kwam; zoodat de ontginning ten laatste in een groot erf vol huizen werd herschapen, waarvan zich de tegenwoordige bewoners als de gemeene bezitters aanmerken.

Toen hem gevraagd werd, of deze wijze van aanleg der dessa's ook niet kon afkomstig zijn uit de tijden, toen deze landstreek nog zoo werd verontrust door zeeroovers, zoodat de veiligheid der bevolking haar noodzaakte om digt bij elkander te wonen in eene soort van versterkte kampen, ten einde beter wederstand te kunnen bieden aan de strooptogten der zeeroovers, en of het zich niet vermoeden liet, dat de paggers, die tegenwoordig nog de geheele dessa omgeven, vroeger sterke palisaderingen zijn geweest, antwoordde hij, dat dit ook wel konde zijn.

Doch wat daarvan zij, zoo is uit deze inrigting der dessa's een eenigzins andere maatschappelijke toestand geboren dan elders op Java wordt aangetroffen.

De staat van afhankelijkheid, waarin elders een deel der dessaingezetenen verkeert ten opzigte van een ander deel, dat de erven bezit, en die voortvloeit uit het aan eerstgemelden toegestane gebruik van een gedeelte van het aan de laatsten toebehoorend erf, is hier onbekend.

Een ieder, die toegelaten wordt in de dessa en een plek gronds op het algemeene erf tot het bouwen van een huis bekomen heeft, is gelijkgesteld met de andere ingezetenen; hij geniet dezelfde regten, maar is ook aan dezelfde verpligtingen onderworpen.

Inwoning van vreemde, gehuwde of ongehuwde personen bij anderen en de staat van afhankelijkheid van den huisbezitter, die almede voor deze inwoners daarmede gepaard gaat, zijn hier niet minder vreemd.

In den regel verlaat geen jongman de ouderlijke woning, alvorens hij trouwt, en hij trouwt niet, alvorens hij zich een eigen huis heeft gebouwd of door erfenis als anderzins in het bezit daarvan is geraakt. Van daar ook, dat hier de huwelijken op veel lateren leeftijd gesloten worden dan elders op Java, zoodat men niet zelden ongehuwde jonge mannen en dochters aantreft, die naar aanzien zeker reeds ouder dan 25 jaren zijn.

De verschillende standen, die elders onder de dessabevolking ontstaan zijn uit de verhouding of de betrekking tusschen meesters en afhangelingen, kent men dus hier niet.

Ieder gezin woont in een afzonderlijk huis op het algemeen erf, en in elk huis treft men slechts een gezin aan, bestaande in den regel uit vader, hoofd des gezins, moeder en kinderen.

Zoo min als een gezin meesterschap uitoefent over een ander, evenmin is het ook aan een ander dienstbaar. Er is slechts één stand onder de dessa-bevolking en allen staan gelijk.

Er is slechts een stand: ouden en ongehuwde jonge mannen, die bij de gezinnen inwonen en elders dikwijls vreemden zijn, zijn hier altijd oude vaders of zonen van het gezin, zoodat zij niet gelijk elders een afzonderlijken stand vormen, maar zich als het ware in het gezin oplossen.

De stand der menoempangs, pondoks en rajats van elders treft men hier dus niet aan.

Het hoofd des gezins wordt, zoo hij een gewoon dessa-ingezeten is en niet in eenige bijzondere positie verkeert, *pengaijah* genoemd, hetgeen zooveel beteekent als dienstpligtige werkman; hij is degeen van het gezin, die persoonlijk dienstpligtig is aan den Souverein.

Zijne zonen worden, zoodra zij de jongelingsjaren genaderd en besneden zijn, als wanneer zij naar aanzien den ouderdom van 16 jaren bereikt hebben, *lantjing* (ongehuwde jonge man) genoemd; alsdan zijn zij echter nog maar *lantjingnam* (jonge lantjing) en wordt als zoodanig door het dessahoofd en andere leden van het dessabestuur over hen beschikt, om huisselijke diensten bij hen te verrigten of hunne sawah's te helpen bewerken.

Als zij geheel volwassen zijn, zoodat zij naar aanzien 20 jaren gepasseerd zijn, dan worden zij door het dessabestuur onder de werkbare mannen opgenomen en *lantjing soewek* (volwassen jonge man) genoemd, en dan zijn zij als zoodanig persoonlijk dienstpligtig voor ligte en gemeente-diensten. In tijd van nood worden zij ook door het dessahoofd opgeroepen voor zware diensten.

De diensten, die van de lantjings, zoowel jonge als volwassene, gevorderd worden, laten hun echter tijd genoeg over, om hun vader, den pengayah, in zijn werk te helpen.

De volwassene lantjings verlaten echter vroeger of later de een na den ander het ouderlijke dak om te trouwen; als wanneer zij op zich zelven gaan wonen en zelven pengayah worden.

Voor het geval hunne vrouw in eene andere dessa te huis behoort, gaan zij veelal derwaarts verhuizen.

Wanneer de pengayah zijne krachten voelt afnemen, draagt hij zijne regten en verpligtingen met voorkennis van het dessabestuur aan een zijner volwassen zonen over, liefst aan dengene, die nog ongetrouwd te huis is gebleven, omdat deze, nog voor geen eigen gezin behoevende te zorgen, dat zijns vaders beter kan onderhouden. Bij gebreke van zonen wordt een zijner schoonzonen of neven zijn vervanger. Hij zelf wordt dan

doempo (oude, zwakke), hetzelfde wat elders op Java *djempo* beteekent.

De doempo's blijven bij den in hunne plaats getreden ongehuwden zoon inwonen en helpen hem in zijn werk, zooveel en zoolang hunne krachten dit nog toelaten, maar zijn persoonlijk vrijgesteld van alle diensten.

Ook de ongehuwde en te huis gebleven zoon, die zijn vader als pengayah heeft vervangen, trouwt niet, zoolang hij niet in het bezit is gekomen van een afzonderlijk huis, tenzij door het afsterven zijner ouders en huwelijk zijner jongere broeders en zusters het gezin zoodanig is verkleind, dat hij, zonder bezwaar in het huis zijns vaders blijvende, kan trouwen.

Trouwt de laatst overgebleven volwassen zoon nog tijdens het leven zijner ouders en verlaat hij dan de ouderlijke woning, dan is de doempo, voor zooveel hij in zijn eigen onderhoud en dat van zijn gezin te kort schiet, overgelaten aan de liefdadigheid van zonen, nabestaanden en vrienden; — wordende door iederen landbouwer een gedeelte van de opbrengst zijner sawah's afgezonderd voor het onderhoud van dergelijke oude lieden.

Om in het gemis te voorzien van de erven, die elders de woningen der dessa-ingezetenen omgeven en veelal zoo bijdragen tot hun bestaan, bezitten in dit gewest meest alle wel gestelde ingezetenen tegals of kebonnans buiten de dessa, die zij met klapper- en vruchtboomen en alle andere inlandsche gewassen, die elders op de dessa-erven gevonden worden, beplanten.

De tegals blijven veelal niet in denzelfden staat, maar worden vroeger of later in sawah's of kebonnans herschapen.

De kebonnans worden individueel bezeten krachtens regt van eerste ontginning, erfopvolging of koop, zonder eenige daarop rustende verpligting en met regt van vervreemding, zooals blijkt uit daadzaken. Maar ofschoon daardoor reeds al de voordeelen van den onbeperkten, vrijen eigendom worden genoten, zoo zijn evenwel vele kebonnans op en in de nabijheid der hoofdplaats door de bezitters van het Gouvernement gekocht en daarvoor wettige eigendomsbewijzen verkregen, omdat de inlander hier, welk bezitregt hij ook op den grond mag uitoefenen, toch het Gouvernement erkent als den wettigen eigenaar daarvan, zoodat hij gelooft, dat het Gouvernement of het gewestelijk bestuur het regt heeft om, zoo noodig, ten allen tijde over zijn kebonnan te beschikken, doch niet meer, als hij een wettig eigensdomsbewijs daarvan bezit.

De sawah's worden mede individueel bezeten; welk bezitregt is gegrond op eerste ontginning, erfopvolging of toekenning door het dessabestuur; maar daarop rust voor de pengayah's de verpligting om een aandeel in de koffijtuinen te onderhouden en andere zware, hetzij algemeene of bijzondere heerediensten te verrigten.

Zoo lang zij aan deze verpligting voldoen, heeft niemand het regt om hen uit het bezit daarvan te ontzetten, zelf niet met aanwijzing van andere sawah's daarvoor in de plaats.

Er zijn geene voorbeelden, dat sawah's vervreemd zijn, — waartegen uit den aard der zaak dan ook bezwaren zouden rijzen, — maar wel dat het vruchtgebruik voor één of meer jaren door de bezitters aan anderen is overgedragen.

Van de opbrengst der sawah's wordt door de bezitters een tiende vrijwillig afgezonderd als djakat ten behoeve van den dorpspriester en tot onderhoud der oude lieden. Overigens is het bij onderzoek niet gebleken, dat van de sawah's, hetzij vrijwillig of gedwongen, iets wordt opgebragt aan de hoofden.

De sawah's zijn niet opgemeten, ook niet door het inlandsch bestuur; maar derzelver uitgestrektheid wordt door den inlander bepaald naar de opbrengst, zijnde aangenomen dat 16 agems padie, elk van 250 katties, de opbrengst, na aftrek van het snijloon, moet zijn van een bouw van 500 □ rijnlandsche roeden, wanneer namelijk het gewas goed geslaagd is, en daar nu het snijloon hier $\frac{1}{10}$ bedraagt, zoo volgt daaruit, dat men eene onzuivere opbrengst van ongeveer $17\frac{3}{4}$ agems of $44\frac{87}{100}$ pikols padie als die van een bouw aanmerkt, hetgeen bijna overeenkomt met eene genomene proef op een goed geslaagd padieveld bij de dessa Modjoroto, district Banjoewangie, als zijnde daarbij van een opgemeten bouw sawah van 500 □ rijnlandsche roeden $42\frac{80}{100}$ pikols drooge padie verkregen.

In weerwil evenwel van dezen vrij aannemelijken maatstaf voor de uitgestrektheid der sawah's, zoo schijnt men daarnaar toch die uitgestrektheid niet juist in de dessaregisters te hebben opgenomen, zoo als blijkt uit de volgende uitkomsten, verkregen bij opmeting door den opzigter bij de burgerlijke openbare werken J. Flikkenschild van de sawah's van eenige landbouwers.

DISTRICTEN.	DESSA'S.	Namen der Sawahbezitters.	Uitgestrektheid door hen bezeten volgens het dessaregister.	Bevonden bij opmeting	Meer.	Minder.
			bouws.	bouws.	bouws.	bouws.
Rogȯdjampi	Rogodjampi . . .	Darsian	$3\frac{226}{500}$	$2\frac{326}{500}$	"	$\frac{400}{500}$
		Pa Karsian	$3\frac{230}{500}$	$2\frac{478}{500}$	"	$\frac{251}{500}$
		Pa Darminah	$3\frac{226}{500}$	$3\frac{80}{500}$	"	$\frac{146}{500}$
		Tjitrowentjono	$3\frac{230}{500}$	$3\frac{367}{500}$	$\frac{137}{500}$	"
		Moortasim	$3\frac{237}{500}$	$4\frac{233}{500}$	$\frac{496}{500}$	"
Banjoewangie	Toemoengoengan	Pa Darsan	1	$1\frac{487}{500}$	$\frac{487}{500}$	"
		Makim	1	$2\frac{141}{500}$	$1\frac{141}{500}$	"

Wanneer een pengayah-sawahbezitter komt te overlijden zonder erfgenamen, die de op het bezit van sawah's rustende verpligtingen kunnen vervullen, dan worden de door hem nagelaten sawah's aan zoodanigen geen sawah bezittenden pengayah of volwassen lantjing afgestaan, die genegen en bij magte is, om een aandeel in de koffijtuinen te onderhouden en alle heerediensten te verrigten; doch die schijnt wel eens niet gevonden te kunnen worden en dan laat het dessahoofd, in afwachting dat zich iemand daarvoor aanmeldt, deze sawah's voor eigene rekening bewerken door boeroets (meestal geene sawahbezittende dessa-ingezetenen) tegen zeker aandeel van de opbrengst.

Hetzelfde heeft plaats, wanneer een pengayah niet langer bij magte is de lasten van het sawahbezit te dragen, hetgeen erkend wordt, bij voorbeeld ingeval hij eene vrouw verliest, welker hulp hij niet kon ontberen bij het onderhoud zijner koffijtuinen en de pluk en bereiding van het product.

In het laatste geval wil hij zijne sawah's ook wel aan een hoofd opdragen of tijdelijk afstaan, als wanneer hij als volgeling (panakawan) bij dat hoofd ze bewerkt tegen een gedeelte van de opbrengst.

Van de te-boek-staande 8416 bouws sawah's worden bezeten:

222 bouws door de inlandsche ambtenaren en geestelijken,
191 bouws door de bezitters tijdelijk aan de hoofden afgestaan.
Voorts:
579 " door 76 petinggihs;
128 " door 76 modins;
239 " door 142 koewoes;
6967 " door 3644 pengayahs; terwijl
90 " zonder bezitters zijn of door de bezitters als voren in handen van het dessahoofd zijn gesteld.

8416 bouws te zamen.

Elk werkbaar man is dienstpligtig, tenzij eene bijzondere positie hem aanspraak geeft op vrijstelling.

De zware heerediensten, hetzij bijzondere of algemeene, worden echter alleen aan de hoofden van huisgezinnen opgelegd, onverschillig of zij al dan niet sawah's bezitten. Zoo zij sawah's bezitten, moeten zij tevens koffij planten en worden dan *orangkoppie* genoemd; geen sawah's bezittende of wel sawah's bezittende zonder, wegens gemis aan geschikte gronden, koffij te kunnen planten, worden zij tevens in de belasting op het bedrijf aangeslagen en worden dan *orangpak* genoemd. De orangpak worden voor alle bedrijven, die zij uitoefenen aangeslagen, zelfs voor dat van landbouwer en wel onder de benaming van *ketanen*, *tanem gogo*, *kebonnan*, blijkende zulks uit de staten van de belasting op het bedrijf.

Onder het aanwezig getal van 9320 mannen bevinden zich:

3588 orangkoppie, die sawah's bezitten en dien ten gevolge verpligt zijn tot alle heere- en koffijkultuurdiensten;

56 orangpak, die sawah's bezitten, maar wegens gemis aan geschikte gronden geen koffij kunnen planten en alleen verpligt zijn tot alle heerediensten en het betalen van belasting op het bedrijf;

1370 orangpak, die geene sawah's bezitten en daarom vrijgesteld zijn van de koffijkultuur, maar desniettemin verpligt zijn tot alle heerediensten en het betalen van belasting op het bedrijf;

215 die alleen verpligt zijn tot ligte en gemeente-diensten en het betalen van belasting op het bedrijf, als:

- 136 zonen en nabestaanden van petinggihs, modins en koewoes,
- 79 hadjies.

215 te zamen.

1597 die alleen met ligte en gemeente-diensten belast worden, zonder meer, als:

- 9 koetsiers en loopers van de regentspaardenposterij;
- 15 personen, bestemd voor de bediening van reizende ambtenaren in de passangrahans;
- 27 huisbedienden (toekangladen) van inlandsche hoofden;
- 38 wayang- en gambelanspelers van idem;
- 619 volgelingen (ponokawans) van idem;
- 359 volgelingen (robans) van dessahoofden;
- 174 ontslagen bannelingen gevestigd in afzonderlijke dessa's.

6826 1241

6826 1241

356 volwassen jonge mannen (lantjing toewek), die echter wel eens bij wijze van hulp voor zware diensten gebruikt worden.

1597 te zamen.

2494 die van alle heere- en kultuurdiensten, mitsgaders van de belasting op het bedrijf zijn vrijgesteld, als:

37 inlandsche ambtenaren;
20 afgetredene ambtenaren;
20 zonen van ambtenaren;
95 nabestaanden van ambtenaren;
63 geestelijken en leeraars in de godsdienst;
93 dessahoofden;
89 dorpspriesters;
172 koewoes (onder-dessahoofden);
38 eervol afgetredene dessahoofden;
67 djoeragans en matrozen van kruisbooten en loodsen;
19 oppassers en beambten bij de recherche;
16 kadjinemans;
23 mandoors bij het etablissement te Soekaradja en lijnwachters;
15 postillons en bedienden bij de brievenposterij;
13 vaste koelies bij de zout- en koffijhuizen;
7 koelies bij den leverancier van voeding der bemanningen enz.
46 bedienden van Europeanen;
1662 ouden en gebrekkigen (doempo).

2494 te zamen.

9320 mannen in het geheel aanwezig.

Wijders zijn er nog 1677 onvolwassen, doch reeds besneden jonge mannen, die zoo als gezegd is, de dorpsbestuurders helpen in het bewerken hunner sawah's en in huisselijke diensten. Ook worden zij wel eens tot het verrigten van ligte diensten bij inlandsche hoofden aangezocht.

Volgens eene gemaakte berekening naar opgaven van de hoofden en een koffijplanter zouden er jaarlijks door ieder gezin 88 dagen arbeids besteed worden aan het voltallig houden en het onderhoud der koffijaanplantingen en den oogst en de bereiding van het product.

De heerediensten, welke van de bevolking werkelijk gevorderd worden, zijn bevonden niet veel minder drukkend dan elders te zijn, en het getal dagdiensten, daaraan besteed door iederen vollen dienstpligtige, overschrijdt ook hier verreweg het maximum van 52, dat bij de nieuwe regeling aan iederen dienstpligtige zal mogen worden opgelegd.

Een paar voorbeelden zullen dit ophelderen.

Zoo is bijv. bevonden, dat in de dessa Boyolangoe nabij Soekaradja de sawahbezittende pengayah Pa kar in een jaar is belast geweest met het volgende getal dagdiensten:

1. voor het branden van kalk op 9 palen afstands, waartoe hij van de 4 weken eene week arbeid moest presteren, zijnde alzoo met bijvoeging van 2 dagen voor het gaan en komen	117
2. Het onderhoud van den grooten weg naar de noordelijke grens, op een afstand van 13 palen, 2 maal gedurende 4 dagen achtereen	8
3. Het onderhoud van de brug te Watoedodol op een afstand van 12 palen, 3 maal gedurende 5 dagen achtereen	15
4. Het onderhoud van nabijgelegene binnenwegen . .	6
5. Het onderhoud van de brug te Boyolangoe . . .	4
6. Bezetten van een nabijgelegen wachthuis, eens in de 10 dagen	36
7. Het onderhoud van dammen en waterleidingen . .	20
Te zamen . .	206

In de dessa Rogodjampi, hoofdplaats van het district van dien naam, is de sawahbezittende pengayah Pa Darsian bevonden in een jaar te hebben gepresteerd het volgende getal dagdiensten:

1. Voor het bezetten van een nabijgelegen wachthuis, eens in de 15 dagen	24
2. Voor het bewaken van het koffijpakhuis, eens in de 18 dagen	20
3. Onderhoud der wegen	4
4. Onderhoud der bruggen	3
5. Kappen en slepen van timmerhout ten behoeve van 's lands werken (het kappen op een afstand van 6 palen en het slepen op een afstand van 16 palen), waarvoor hij nog geene betaling heeft ontvangen	28
6. Oppassen van regentspostpaarden, waarmede reizende	
Transportere . . .	79

Per transport . .	79
ambtenaren te Rogodjampi zijn gekomen	2
7. Presteren van koeliediensten bij het lossen of laden van steenkolen te Banjoewangie, op een afstand van 10 palen, tegen een loon van 25 cents daags, 2 maal 5 dagen, met inbegrip van gaan en komen	10
8. Presteren van diensten bij het laden van koffij te Banjoewangie eenmaal, met inbegrip van gaan en komen.	9
9. Hetzelfde bij het lossen van zout	9
10. Doen van herstellingen aan de passangrahan te Rogodjampi, zonder loon	1
11. Doen van herstellingen aan het zoutpakhuis te Rogodjampi, tegen loon	1
12. Levering van een bos alang-alang voor deze herstellingen; voor de passangrahans zonder, en voor het zoutpakhuis met vergoeding der 10 cents, die hem deze alang-alang gekost heeft	—
Te zamen . . .	111

Op en in de nabijheid der hoofdplaats drukken de heerediensten het zwaarst op de bevolking.

In de kampong Toemengoengan ter hoofdplaats is voorgekomen een pengayah (ontslagen banneling), geen sawahbezittende en belastingbetalende voor het bedrijf van goudsmid, die voor de hem opgelegde koeliediensten bij het bouwdepartement zich liet remplaceren door een ander tegen 50 cents daags, plus het koelieloon ad 25 cents daags.

Het dessabestuur is eenvoudig zamengesteld uit een petinggie (hoofd der dessa), modin (dorpspriester) en een of meer koewoes (onder-dessahoofden), die ieder een bepaald gedeelte der dessa of een gehucht onder hun toezigt hebben. De dorpspriester is hier plaatsvervanger van het dessahoofd en overigens, gelijk elders, belast met het doen vaccineren der kinderen enz.

In elke dessa worden nominative registers aangehouden van de hoofden der huisgezinnen en het daarbij behoorende getal zielen, van de sawah's en sawah's-bezitters en van de koffijplanters.

Volgens het nog vigerende stelsel hebben zoowel de hoofden, behoorende tot het regentschap en districtsbestuur, als die, behoorende tot het dessabestuur, sawahvelden; doch, zoo als uit vorenstaande aantooning reeds is gebleken, zijn zij wegens hun

stand persoonlijk vrijgesteld van alle heere- en kultuurdiensten.

Die sawah's zijn evenwel niet in hun bijzonder bezit, maar verbonden aan hunne betrekking; zoodat zij bij aftreding die aan hunnen vervanger moeten overgeven.

Zij laten hunne sawah's bewerken door de hun krachtens Staatsblad 1861, n°. 31 toegekende vaste volgelingen, die roban worden genoemd; wordende alleen dezulken, welke in het district Banjoewangie aan pryais (ambtenaren) dienstbaar zijn, panakawan genoemd.

Van de hoofden, behoorende tot het dessabestuur, hebben alleen de petinggies, en wel ieder, 4 robans; de modins en koewoes hebben daarop geen aanspraak, maar laten zich in de bewerking hunner sawah's helpen door de jonge lantjings.

Wanneer het hoofd het ploegvee en de zaadpadie levert, ontvangt de bewerker als loon maar een derde van het product; maar zoo een en ander door den bewerker zelven geleverd wordt, ontvangt hij de helft.

De ponokawans en robans worden bovendien door de hoofden zonder toekenning van loon nog gebezigd tot het oppassen en onderhouden van hun vee, tot grassnijden voor hunne paarden, tot het onderhouden hunner woningen en de kostelooze levering daarvoor van bamboe en alang-alang, het kappen van brandhout en het doen van nachtwachten te hunnent.

Soms zijn zij uitsluitend belast met de bewaking, verzorging en den oogst van een aan die hoofden toebehoorenden klappertuin (kebonnan) tegen een loon van 2 klappers per boom bij elken pluk.

Onder de robans en panakawans zijn er, zoo als vroeger is vermeld, die zelven bezitters zijn der sawah's, welke zij voor de hoofden bewerken, doch die tijdelijk aan die hoofden hebben afgestaan, *om bevrijd te zijn* van heere- en kultuurdiensten.

Wijders is het gebleken, dat de regent en sommige andere hoofden nog kampongbewoners, geen sawah's bezittende, onder de benaming van toekangladen aan zich hebben dienstbaar gemaakt boven het toegestane getal volgelingen, om bij afwisseling als huisbedienden diensten bij hen te verrigten, zonder eenig loon, zelfs geen voeding. Dit doet denken aan de afhangelingen, die de hoofden elders onder den naam van leendoeng, maggersarie of medje aan zich hebben dienstbaar gemaakt boven het hun toegestane getal dienstpligtigen.

Volgens opgave van het inlandsch bestuur hebben de hoofden

de volgende uitgestrektheid sawah's, hetzij zelven, hetzij tijdelijk van hunne volgelingen in bezit, en is het hierna te noemen getal robans of ponokawans en toekangladen aan hun dienstbaar.

HOOFDEN.	SAWAH'S. bouws.	VOLGELINGEN GEBEZIGD voor		TOEKANG-LADEN.
		de bewerking van sawah's.	andere diensten.	
1. Regent	81⅕	41	173	8
2. Pattik	29⅖	14	38	6
3. Wedono Banjoewangie .	13⅖	10	21	3
4. Wedono Rogodjampi . .	32	15	25	3
5. Kliwon	17⅖	8	9	»
6. Mantrie dalem	2	1	12	»
7. Bekel Banjoewangie . .	9⅕	5	8	1
8. Bekel Rogodjampi . . .	20	7	7	»
9. Regentsschrijver . . .	8⅘	5	3	»
10. Districtsschrijver Banjoewangie	13⅖	5	5	»
11. Districtsschrijver Rogodjampi	15	10	»	»
12. Hoofddjaksa	21⅘	17	9	4
13. Panghoeloe landraad . .	33⅗	10	17	»
14. Panghoeloe mesigit . .	8	6	3	»
15. Naib te Rogodjampi . .	6	2	»	»
16. Klein Djaksa.	14	8	3	»
17. Mantrie oeloe Banjoewangie	4⅗	2	5	»
18. Mantrie oeloe oeloe Rogodjampi	7	7	3	»
19. Schrijver residentie-kantoor	1	1	8	»
20. Zoutverkooppakhuismeester te Banjoewangie. .	9	2	11	»
21. Zoutverkooppakhuismeester te Rogodjampi . .	2	3	3	»
22. Koffijmantri Banjoewangie	1	3	4	»
23. Koffijmantri Rogodjampi.	10	5	»	1
24. Vaccinateur Banjoewangie	5	4	3	»
25. Vaccinateur Rogodjampi .	5	5	»	»
26. Mantrie goeroe	7	3	5	1
27. Schrijver hoofddjaksa. .	4	4	3	»
28. Schrijver Pangkoeloe landraad	1	1	3	»
29. Schrijver zoutpakhuis Banjoewangie	3	1	3	»
30. Assessor Landraad. . .	8⅗	4	6	»
31. id. . . .	6	6	2	»
32. Schrijver-kontroleur . .	»	»	2	»
33. Hoofd der policie bij het etablissement te Soekaradja.	»	»	1	»
34. Hoofd der Mandarezen .	4⅘	4	5	»
4 Kadjinemans	9	»	»	»
Te zamen	413⅕	219	400	27

Uit deze opgave blijkt, dat de Regent 14 en de Pattik 2 volgelingen meer en de Wedono van Banjoewangie 9 minder hebben dan bij bovengemeld Staatsblad is toegestaan.

De voornaamste bedrijven, die uitgeoefend worden, zijn, volgens de staten van de belasting op het bedrijf, die van:

		uitgeoefend wordende	
timmerman	door	24	personen,
metselaar	〃	29	〃
ijzersmid	〃	38	〃
goudsmid	〃	28	〃
koperslager	〃	10	〃
kleinhandelaar, waranghouder.	〃	446	〃
opvarenden van praauwen van particulieren	〃	176	〃
visscher	〃	137	〃
bezitter van kebonnans, tegals, gogos en sawah's . . .	〃	681	〃
daglooner, waaronder ook die de kebonnans en sawah's van anderen bewerken . . .	〃	190	〃
terwijl nog verschillende andere weinig voorkomende bedrijven uitgeoefend worden. .	〃	86	〃
Totaal . .		1845	〃

welke te zamen zijn aangeslagen voor *f* 4408.

Door de vele middelen van bestaan, die de rijke bodem, de bosschen en de zee opleveren, kan de betrekkelijk geringe bevolking met weinig inspanning ruimschoots in hare eenvoudige behoeften voorzien.

De ligging van Banjoewangie is daarbij gunstig voor den afzet van hetgeen boven eigene behoefte wordt voortgebragt.

Daaruit is eenige handel geboren. Over de laatste vijf jaren is van de voortbrengselen van landbouw en nijverheid der bevolking gemiddeld 's jaars, na aftrek van den invoer derzelfde artikelen, uitgevoerd eene waarde van:

	f	1717	aan	djagoeng,
	〃	1302	〃	gedroogden visch,
	〃	3015	〃	huiden,
	〃	2076	〃	pinangnooten,
	〃	4723	〃	klappernooten,
	〃	1616	〃	keniennooten,
	〃	324	〃	kloewenooten,
	〃	18466	〃	padie,
Transportere	*f*	33239		

Per transport	*f*	33239	
	〃	86089	aan rijst,
	〃	7916	〃 tabak,
	f	127,244	te zamen

terwijl aan geld gemiddeld 's jaars in 5 jaren meer is in- dan uitgevoerd:

door het Gouvernement	*f*	79,000
〃 particulieren . .	〃	23,535
te zamen . .	*f*	102,535